

БЕЛАРУСКІЯ НАРОДНЫЯ ЛЕГЕНДЫ АБ СТВАРЭННІ СВЕТУ Ў СУЧАСНЫХ ЗАПІСАХ

У тэму стварэння свету ў беларускіх народных легендах уваходзяць: па-першае, матывы стварэння нябесных цел, зямных ландшафтаў, прыродных аб'ектаў, натуральных і звышнатуральных істот (падзейныя нарратывы); па-другое, апісанні светабудовы (апісальныя нарратывы). Нярэдка ў адзін нарратыву уваходзяць абедзве групы матываў.

Тэма стварэння свету не з'яўляецца рэдкай у сучасным бытаванні, аднак, яна не можа спаборнічаць у папулярнасці і распаўсюджанасці з такімі стара- і новазалаветнымі тэматычнымі блокамі, як стварэнне чалавека і грэхпадзенне першых людзей, Нараджэнне Хрыстова, уцёкі Святога сямейства ў Егіпет, Распяцце і Ўваскрэсенне Хрыста. Тым не менш і зараз сустракаюцца цікавыя і паказальныя тэксты, якія адлюстроўваюць, з аднаго боку, вельмі архаічныя сляды ў разуменні светабудовы, з іншага боку, новыя павевы і арганічнае для традыцыйнай культуры розных народаў спалучэнне касмагоніі з этыялогіяй і (або) з эсхаталогіяй.

Практычна не сустракаюцца на сучасным этапе дуалістычныя легенды, дзе д'ябал удзельнічае ў стварэнні зямнога рэльефу і жывых істот.

Сучасныя нарратывы аб стварэнні свету і светабудове, як правіла, маюць наступную структуру:

- 1) уласна касмагонія (апавяданне аб стварэнні свету); 2) касмагонія + этыялогія (этыялагічная выснова); 3) касмагонія + эсхаталогія; 4) светабудова + эсхаталогія.

Разгледзім кожны тып структуры. 1) Уласна касмагонія (апавяданне аб стварэнні свету). Далёка не кожны інфармант здольны экспромтам адказаць на пытанне аб стварэнні свету і яго пабудове. Для гэтага патрэбен адмысловы, у сваім родзе, філасофскі склад розуму і ўжо ўбудаваныя ў агульную, досыць вызначаную карціну свету, веды. Часцей за ўсё дадзеная тэма рэалізуецца ў разгорнутых нарратывах-пераказах першых раздзелаў кнігі Быцця або ў кароткіх нарратывах-алюзіях на гэтыя ж кнігі. Тыповы прыклад лаканічнага нават не апаведу, а адказу на пытанне збіральніка аб стварэнні свету: «*Бог сздаў сьперва ноч, а пасля дзень. Так прыроду панемногу і сздаваў...*»⁵ Такіх кароткіх адказаў (калі інфармант наогул вырашаўся адказаць на гэтае пытанне) запісвалася ў апошнія гады большасць. Калі гутарка ішла з таленавітым апавядальнікам, які быў «у тэме», атрымліваўся эпічны, падрабязны апавед аб днях тварэння, падзейна блізкі да арыгінала.

Сустракаецца ў сучасных беларускіх запісах, пераважна ў каталікоў, апавяданне аб падзенні анёлаў і тапаграфія «таго света». «*А яшчэ казалі, што ангелы забаставалі, і адзін ангел... Інцыпар. І ён быў найстаршым у анёлах. Найстаршы. Але ж і другіх закамандуваў: «Што, мы не можам Богам быць такім, як і Ён?» – Ну і пайшлі па сваему. А Бог тады іх строніў зь неба і ў пекла, атгарадзіў ракой агнітай. І тэраз... ніхто аттуль праз раку гэту не перойдзе».* «*Нам <пасле смерці>, шчэ трэба ў пекле пабыць. Мусіш вог'нь часовы перайсці, там вог'энь будзе на тым свеце. Бо цела ж памёр – і зг'ніе. А дух, душа наша ніг'дэ не ўмерэ, бо яна несмэртэльна. <Так чалавек, калі памрэ, можа і ў пекле пабываць і з пекла на неба падняцца?> Можжа, дочанька, ага, як заслужыш. Як памрэш ужэ, і там душа атпакутуе... А сьвенты Пётр с ключом стаіць, і брама, такі там у комнаці. І ключ велькі мае ў жмені, у правай руцэ. І так браму аткрывае: хто ат Бога – сьвенты Пётр крые браму і пусціць. Адразу направа ідуць душы. А катора грэшна – налева. І ніг'дэ яна не пайдзе, будзе пакутваць, пакутваць...»⁷ [1, с. 501].*

У праваслаўных тапаграфія «таго света» асвятляецца не ў народнабіблейскіх нарратывах, а ў вусных аповедах пра абміранні («захвіцэнні»), і апісваецца не сама па сабе, а ў сувязі з пакараннямі за грахі.

Не фіксаваўся ў сучасным існаванні ў беларусаў матыву паходжання «ніжэйшых дэманаў» – дамавікоў, русалак, лясуноў, вадзянікаў і да т. п. (падзенне паўстаўшых анёлаў у вызначаныя локусы і ператварэнне іх у апекуноў гэтых локусаў), хоць у беларускай этнаграфічнай літаратуры ён прадстаўлены.

Існуюць у сучаснай беларускай вуснай традыцыі апакрыфічныя варыянты тварэння, «судакладняючыя», «якія дапаўняюць» і «канкрэтызуюць» арыгінал. Прыклад арыгінальнай пазытыўнай версіі аб парадку стварэння жывых істот: «*А што Гасподзь Найвышанькі сатварыў перае? Хадзіў раньш Бог на свеці, ні было людзей, зямелька святая ляжала. А яна любіць, каб яе капалі. Бог Найвышышы падумаў: да, німа ні людзей, нікого... Плохо-такі, зямелька абіжаецца. І сатварыў коціка, перага і пусціў яго»⁸. Ходзіць коцік, мармыча, адзінокі, як і я адзінока. Цяжэнько яму, ніхто яго ні*

⁵ Гэты і ўсе далейшыя прыклады – запіс аўтара. Зап. у 2001 ад Я. Емельянчыка 1930 г. н., 5 кл., прав., в. Сянькоўшчына Слонімскага р-на Гродзенскай вобл.

⁶ Зап. у 2002 г. ад А. А. Дуксы 1914 г. р., 5 кл., катал., в. Трасечаньты Ашмянскага р-на Гродзенскай вобл.

⁷ Зап. у 2000 г. ад Г. А. Лісай 1915 г. р., катал., ад. не мае, в. Моціўцы Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл.

⁸ Ср. обычай пускать kota первым в новое место жилья.

паласкае, нікто яго ні пакарміць. Бог Найвышшанькі, злітуйся над ім, і Бог сатварыў яму пятушка⁹. О, той жа пяхух, кох, кох – ні друг яму. Пяхушок найдзе якую-нібудзь лушачку, кліча курачку, но німа нікого. Цяжко аднаму пяхушку. І зрабіў Бог яму курачку. О, тут жа пяхушок ходзіць, рад, кліча курачку. І Бог Найвышшанькі зноў кажа: што ж, іх трэба пакарміць. А патам Бог сатварыў Адаму і Еву, ну і тут ўжэ пашло другое жыццё, людзі пашлі, сталі старыцца»¹⁰ [1, с. 350]. Тут паэтапнасць стварэння жывых істот паўстае як своеасаблівы эксперымент і назіранне Тварца, пошук аптымальнай мадэлі развіцця, якой становіцца ў рэшце рэшт злучэнне істот у пары, і завяршаецца вянцом тварэння – чалавечай парай.

Акрамя наратываў, якія абапіраюцца на біблейскія аповеды аб тварэнні, існуе шэраг легенд, якія адлюстроўваюць міфалагічную карціну свету, якая нічога не мае агульнага з Бібліяй (хоць самі інфарманты, верагодна, гэтага не ўсведамляюць: «Выган вялікі... Неяк расказана... ат веку было эта. Жывога ряхбёнка найшлі маленькага, і тады свет завёўся. А хто найшоў, як гэта – не помню»¹¹ [2, с. 758]. Аналагаў гэтага матыву ў сучасных і этнаграфічных славянскіх запісах не маецца, аднак ён выглядае не выпадковым, а хутчэй архетыпічным, як матыву паходжання свету ад цела першачалавека.

Ад людзей старэйшага пакалення на Заходнім і Ўсходнім Палессі перыядычна запісвалася міфалагічная версія аб павуку, які «свет снаваў». Часцей за ўсё яна сустракалася ў сувязі з забаронай (або неабходнасцю) забіваць павука (будзе разгледжаная ніжэй).

2) Касмагонія + этыялогія (этыялагічная выснова). Строга кажучы, касмагонія ўваходзіць у этыялогію, аднак у дадзеным выпадку пад этыялогіяй маецца на ўвазе пэўнае прадпісанне паводзін, абгрунтаванне звычайу. Гэты тып структуры ўяўляе сабой аповед пра паслядоўнасць стварэння свету або кароткую дасылку да Бібліі альбо ў сувязі з забаронай працаваць у нядзельны дзень (чалавек у перайманне Творцу павінен у семы дзень адпачываць), альбо ў сувязі з забаронамі пэўных відаў прац у вызначаныя дні тыдня, якія злучаюцца з днямі тварэння: «нэ сновалі ў поняділок, бо світ засноваўся».

Што датычыцца павука, які «свет снаваў», то тут інфармант звычайна не дае якіх-небудзь каментарыяў і тлумачэнняў – чаму павук, які «свет» і да т. п., а адсылае да традыцыі: «старыя людзі казалі». Колькі-небудзь разгорнутага аповеду аб гэтай падзеі таксама не сустракалася, а сам сюжэт, як правіла, з'яўляецца ў сувязі з пытаннем не пра стварэнне свету, а пра тое, ці можна забіваць павука. «Повук світ сосновае, як світ начынавса. Когда-то, до тых давных врэмэнов, повук засновае світ. І нельзя ёго біць»¹² [3, с. 373]. (пар. нетыповы варыянт: «Павука нельга біці, бо ён гардзіну Божай Маці тчэ. На баб'е лета павуцінне лётае – то Божая Маці прадзе»¹³). Зрэшты, гэты сюжэт аб павуку можа гучаць па-іншаму, дзе павук удзельнічае ў тварэнні, але не выступае ў якасці дэміурга. «Ткань розовдіе павук, як світам робывся. То ёго нельзя біць»¹⁴ [3, с. 374]. На пытанне ці можна забіваць павука ў розных рэгіёнах Беларусі можна атрымаць розныя, нават палярныя адказы: «Павука трэба забіваці, бо ён новы свет тчэ, а то грэх. Як павука заб'еш – 27 грахоў адтусацяца»¹⁵. Падобная амбівалентнасць пры адным і тым жа зыходным сюжэце досыць рэдкая з'ява і, магчыма, выяўляецца ў сілу няпэўнасці і невідавочнасці адзнакі «снавання святла» павуком.

3) Касмагонія + эсхаталогія. Як неаднаразова адзначалася сучаснымі даследчыкамі «народнай Бібліі» (В.В. Бяловай, Д.У. Громавым, А. Мельнікавай і інш.), чытанне Бібліі ў народнай сельскай культуры «ўстойліва асацыіруецца з працэсам атрымання інфармацыі пра будучыню» і злучаецца з эсхаталогіяй. Аднак, калі зыходзіць з назіранняў над сучасным існаваннем тэкстаў і адпаведнымі публікацыямі, касмагонія (як падзея) часцей злучаецца з этыялогіяй, а эсхаталогія – з апісаннем светапабудовы. Тым не менш у сучасным існаванні сустракаліся аповеды, дзе касмагонія пераходзіць у эсхаталогію, а эсхаталогія ў касмагонію. У якасці прыкладу прывядзем наступны тэкст, які пераканаўча ілюструе тыпалагічную ў сваёй аснове цыклічную мадэль міфапаэтычнага ўспрымання часу і гісторыі. «Пра гэта дзядзька расказваў. Гаворыць, сатваріўся съвет. Васиуміць рака огненная, загудзіць Ангел, Архангел у залатую трубу. ... І, гаворыць, канец съвета быў ба. Вот цяпер жа ж ... двухтысячны год пройдзець, а тады апяць канец съвету будзець, сколькі там гадоў насля двухтысячнага года. Яшчо даўжон пад Пісаніе, па-старіннаму. ... І загарітца і вада, і зямля, ўсё. У восьм лакцей, гаворіт, будзець гарець, как паставіш локаць. Усё выгаріць. А тада Адама і Еву напісаў Святой Дух. Так і завялісь людзі, ета што мы жывём. А то некатарыя гавораць з абезьян! Адам і Ева напісаны на

⁹ Во многих местах вместо kota в новый дом первым пускали петуха.

¹⁰ Зап. В. И. Басько в 1999 г. от В. Малец 1891 г. р., прав., образ. не имеет., д. Василевичи, Слонимского р-на Гродненской обл.

¹¹ Зап. в 1998 г. от А. А. Козловой 1901 г. р., прав., образ. не имеет, д. Андреевская Слобода Шумилинского р-на Витебской обл.

¹² Зап. в 2001 г. от Н. Г. Поплавской 1923 г. р., прав., обр. не имеет, д. Леликово Кобринского р-на Брестской обл.

¹³ Зап. в 2004 г. от Ф. В. Маркевич, 1935 г. р., прав., образ не имеет, д. Тонеж Лельчицкого р-на Гомельской обл.

¹⁴ Зап. в 2001 г. от С. С. Лелько 1914 г. р., обр. не имеет, катол., д. Дубица Брестского р-на

¹⁵ Зап. в 2004 г. от Т. Д. Лахтеревой 1932 г. р., прав., 4 кл., д. Бабичи Чечерского р-на Гомельской обл. См. об этом Е.М. Боганева «Региональность сюжетно-тематического фонда народных легенд белорусского «Запада» и «Востока» // Первый Всероссийский конгресс фольклористов. Том 4 (готовится к печати).

пяску, падняліся людзі і пайшлі»¹⁶ [2, с. 758 – 759].

4) Светапабудова + эсхаталогія. Калі толькі інфармант пачынае гаварыць пра тое, як пабудаваны свет, на чым трымаецца зямля, якой яна формы і да т. п., ён амаль непазбежна выходзіць на тэму канца свету¹⁷. «<На чым свет стаіць?> На чэрэпасе. <На чэрэпасе? А як гэта?> Чэрэпахы дзяржыт. Ана круціцца – зямля круціцца, старыя бабы казалі... <А якая яна: круглая ці плоская?> Круглая, казалі. Круглая і круціцца. На чэрэпасі. <А неба як трымаецца?> А неба вжэ як дзяржыцца... Кажуць, як будзе кончына сьвету, то воно вжэ упадзе»¹⁸ [3, с. 373]. У дадзеным тэксце цікава сумяшчэнне архаічнай міфалагічнай мадэлі свету (чарапахы – персанаж касмагоній шматлікіх народаў Еўразіі і Паўночнай Амерыкі) з сучаснымі натуральна-навуковымі ўяўленнямі пра зямлю («круглая, круціцца»). Падобныя ўяўленні пра зямлю зараз ужо з'яўляюцца агульным месцам, што аднак ніяк не перашкаджае пажылому вясковаму інфарманту арганічна спалучаць яе з цалкам традыцыйнай эсхаталогіяй і злучаць усё аўтарытэтам Святога Пісання. «<А Зямля – круглая яна ці квадратная, якой яна формы?> А Зямля круглая. А я чытала Свяшчэннае Пісаніе: Зямля круглая, як сонцо. ... Вот яна стаіць на воздзеху. Яна ляжыць і дзяржыцца. І дзяржыцца яна будзе да ўрэмені. І прападзе яна, і упадзе. ... Зямля шатаецца, как калубель, как п'яная. І яна упадзёт і больш нікагда ні ўстаня. Тада я ўжо ўвядожу новую землю і новыі мір, і новаё сонца. І вот это посля Суда Страшного» [3, с. 373].

Легендарныя расказы пра набліжэнне канца свету, прыкметах апошніх часоў, а таксама апавяданні аб прадказаннях у недалёкім мінулым рэалій сённяшняга жыцця, з'яўляюцца жывой і актуальнай традыцыяй у сучаснай беларускай вёсцы. Легенды аб стварэнні свету і светапабудове працягваюць быць актуальнымі для аўтэнтычнай сельскай традыцыі ў многім па прычыне сваёй асацыятыўнай сувязі з эсхаталогіяй.

Спіс літаратуры:

1. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 3. Гродзенскае Панямонне. У 2-х кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]; аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева; агул. рэд. Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2006. – 736 с.: іл.
2. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 2. Віцебскае Падзвінне / Т.Б. Варфаламеева, А.М. Боганева, М.А. Козенка і інш.; складальнік Т.Б. Варфаламеева. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 910 с.
3. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў. У 6 т. Т. 3. Брэсцкае Палессе. У 2-х кн. Кн. 2 / А. М. Боганева [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2009. – 863 с.: іл.